

СУДАР, ШАШТИРЫН МӨРГӨЛИЙН ҮГСИЙН ТУХАЙД

С.Янжинсүрэн (Ph.D), Н.Мөнхцэцэг (Докторант)
МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбар
Философи, шашин судлалын тэнхим

Түлхүүр үгс: *Ийн хэмээн сонссон нэгэн цагт (Evam), Мөргөл, Тахилын шүлэг, Судар, Шаштир, Нийтийн оришил, Нийт бусын оришил.*

Товч утга: *Тус өгүүллэгт буддын ном судрын мөргөлийн үгсийн онцлогийг цаг хугацаагаар нь улируулан авч үзсэн болно.*

Бурхан багшийн шавь нар номын чуулганыг гурван удаа хийснээр "Гурван аймаг сав ном" эмхэтгэгдсэн бөгөөд Бурхан багшийн сургаал номлолыг "эрхэм зарлиг" хэмээн нэрлэдэг уламжлалтай. Үүнийг дотор нь: нигуураар буюу амаар айлдсан, адислаж айлдсан, сургаалыг зөвшөөрч айлдсан гэж ялгадаг болно.

1. Нигуураар¹ айлдсан гэдэг нь: Бурхан багш өөрийн амаар номлосон сургаалыг хэлж буй юм.
2. Даган соёрхож² айлдсан гэдэг нь: Бурхан багшийн зөвшөөрлөөр шавь нар болон бусад бодгалиуд ном айлдахыг хэлж буй.
3. Адистэдлэж³ айлдсан гэдэг нь: Бурхан багшийн рид хувилгааны хүчээр өөр бусад бодгаль болон зүйлсээр дамжуулан ном номлох буюу номын чанарыг ойлгуулахыг хэлж буй хэрэг юм.

Бурхан багшийн зарлигуудыг олон янзаар нэрийдэн тухайлбал: Айлдсан цагийн дараалалаар нь "гурван хүрд", Утга агуулгаар нь "савын гурван аймаг", Гэгээрэлд хүрэх зам мөрийнх нь хувьд "их, бага хөлгөн", Сэтгэлээ засахын тухайд нь "найман түмэн дөрвөн мянган номын цогц" хэмээн нэрлэж ирсэн байна. Бурхан багшийг нирваан дүр үзүүлсний дараа түүний аман зарлигуудыг уламжлан үлдээхийн тулд тэмдэглэсэн нь өнөөгийн буддын судар ном бий болжээ.

Бурханы номлолыг ойрхи зэргэлдээх улс орнууд пали, санскрит хэлнээс хятад, ли, төвд, монгол хэл рүү орчуулсан байдаг. Хятадын Хан улсын үед Энэтхэгийн Гүрнарүва гэдэг бандида ирж "Алтангэрэл" тэргүүтэй хоёр зуун бүлэг номыг хятад хэл дээр орчуулсанаас монголтой байлдаж явсан Хан улсын цэргүүд монголоос том хэмжээний алтан бурхан олзолж аваачсан зэрэг нь хятадад бурханы шашин эхлэн тавигдах үндэс суурь болжээ.

Мөн Төвдөд Лха-Тоторинянзан (аргын 245-364) хааны үеэс эхлээд IX зууны үе хүртэл Ли, Хятадын орноос олон хэлмэрчид очиж мөн "Алтангэрэл", "До лай жава"(mdo las brgya ba) тэргүүтэй номуудыг төвд хэлээр хөрвүүлсэн нь Төвдөд "Ганжуур"-ын эхэн болжээ.

Түүнээс хойш IX зуунд Төвдийн хэлмэрч Балзэг тэргүүтэй хүмүүс орчуулагдсан зарлиг зохиолуудыг цуглуулж эмхтгээд түүнийгээ банбо, шолог гэх мэтийн хэмжээ зохион, гарчиг бичиж Пантан хийдэд хадгалсан учир "пантан ганжуур" хэмээн нэрлэх болж тэр нь төвд ганжуурын анхдагч нь болсон ажээ.

Монголчуудын хувьд 1578 онд Түмэдийн Алтан хаан III Далай ламыг залж шар малгайтны ёсыг дэлгэрүүлсний дараа их, дунд, бага "Юм" монгол хэлээр орчуулуулсан нь монгол ганжуурын эх үүсвэр болжээ. Түүний дараа Лигдэн хааны үед Гунгаа-одсэр тэргүүтэй олон хэлмэрчид ганжуурыг бүрэн эхээр нь монгол хэлэнд орчуулсан байна.

Ийнхүү судар, дандарын эх зохиол болон түүнд зориулсан тайлбар сэлтийг төвдийн Лочин Ринчинсамбуу зэрэг хэлмэрч, гүүш нарын олон үеийн турш орчуулсан зарлиг шаштирыг Нартан хийдийн гэвш Жамъян Бүдэн Ринчиндүб (1290-1364) нар 1320 оны үед "Ганжуур", "Данжуур" хэмээх их цоморлигт номын гарчиг хийгээд эх зохиолуудыг эмхэтгэн хэвлэсэн ажээ. Тэр үеэс төвдөд ганжуур, данжуурын бар хэвлэл дэлгэрсэн байна.

Зарлигийн орчуулга Ганжуур /bk'a gyur/-ыг "Дөрвөн самбаа төгөлдөр тэр нь ялгуусны зарлигийн билиг чанар"⁴ хэмээн тодорхойлдог бөгөөд бурхан багшийн 4 эрдмийг "Үлэмж сэтгэлийн

¹ Нигуур гэдэг нь нүүр болон аман гэгээн гэсэн хоёр утгатай төвд үг. Энд бол аман гэгээн гэдэг утгаараа орж байна.

² Даган соёрхох гэдэг нь сургаалыг нь зөвшөөрч айлдахыг хэлж буй.

³ Адистад хэмээх нь санскрит /Adhistaṇa/ гаралтай үг. Төвдөөр: жинлав /byin glabs/ гэнэ. Адистад нь аливаа хүн хийгээд шавь нар бурхан, бодьсатва нарын лагшин, зарлиг, тааллын сүр хүчний нөлөөгөөр сэтгэл сайнаар өөрчлөгдөхийг хэлдэг.

⁴ Гүнчэн Жамъян Шадвийдорж. "Илт онохуйн чимэг" судрын эцэслэн шинжлэл билгүүний чанадад хүрэхүйн утга бүхнийг

судар”-т /Lhag bsam bsgul ba’i mdo/ Майдараа “Бас бус дөрвөн угаар нь бүх самбаа бурханы номлол мөн хэмээн ухаарч үйлдээрэй... гээд тэдгээр дөрөв нь аль буй хэмээвээс, 1. Утга лугаа төгөлдөр мөн болохоос бус; 2. Ном лугаа төгөлдөр мөн биз ээ, ном лугаа үл төгөлдөр бус хийгээд; 3. Нисваанисыг барж үйлддэг нь мөн бизээ, исваанисыг арвижуулж үйлдэх нь бус; 4. Муу гаслангаас нөгчихийн /нирвааны/ эрдэм хийгээд тус эрдмийг заах нь мөн биз ээ, Орчлонгийн гэмийг арвижуулж үйлдэх бус бөгөөд хэмээн номлосон учраас юм² гэж бурхан багш өөрөө айлдсан гэдэг.

Харин шаштирын орчуулга данжуур /bstan bcos/-“шаштир”-ыг тодорхойлохдоо “Засаж аврахын хоёр эрдэм лугаа төгөлдөр асар ариун өгүүлэгч шаштирын билиг чанар мөн⁵” бөгөөд уг сурвалж нь Шасана (sha`a sa na) хэмээх магадлах үгнээс тайлбарлаваас засах ба аврах хийгээд гэтэлгэх утганд ордог гээд энэ талаар “Ухааны тийн номлол” (nam bshad rigs pa) сударт нисваанисын дайсан нугуудыг хоцроолгүй засах ба муу заяаны төрлөөс авран үйлдэгч алин мөн бөгөөд засах аврах эрдэмтэй учир шаштир буюу⁶” хэмээн тус эрдмийг нь үзүүлжээ. Судалгаанд бурхан багшийн шавь нар болон хожмын мэргэдийн зохиосон, тайлбар бүтээлүүдийг шаштир хэмээдэг.

Буддын судар бичлэгийн уламжлалд судар, шаштирууд тогтсон үг хэллэгээр эхэлдэг зүй тогтолтой. Судар, шаштируудын эхэнд бурхад, багш нартаа мөргөл тахил өргөж буй нь санамсаргүй хэрэг биш бөгөөд мөргөлийн үг нь тухайн ном хаанаас эхтэйг харуулаад зогсохгүй зохиолын агуулга, зорилго чиглэл, хөндсөн сэдвийг илэрхийлдэг юм.

Буддизмын пали болон санскрит хэлт судар, шастир эхлэхдээ “...Ийн хэмээн сонсож байх нэгэн цагт...” гэдэг бөгөөд энэ нь бурхан багшийн зарлигийг хураасан уламжлалт судар болохыг илтгэж байгаа юм. Орчин үеийн судлаачид бурханы шашны судруудын оршил хэсгийг ерөнхийд нь:

1. Нийтийн оршил /тогтсон үг хэллэг/

2. Нийт бусын оршил /зориулагдсан буюу онцлог/ хоёр хувааж авч үзжээ.

Нийтийн оршилд “...Ийн хэмээн сонссон нэгэн цагт” гэх өгүүлэмжийг оруулдаг ба энэхүү Эвам (Evam) хэмээх дөрвөн үсэг нь Бурхан Багшийн сургасан 84000 номын цогцыг төлөөлнө гэж үздэг⁷ гэжээ. Үүний утга нь Бурханы сургаал энэ дөрвөн үсгэнд хураагдаж буйг илэрхийлж байгаа юм.

Нийт бусын оршил нь тухайн номд гарч буй утгаа ерөнхийд нь тодорхойлж гаргадаг. Энэ нь нийт бусын өмнөтгөл дээр байх ёсгүй⁸ гэсэн байна.

Мөн энэ тухай сударт тэмдэглэхдээ: Бурханы ойрын шавь Анандыг 500 архадын “карша дээл⁹” дэвссэн өндөр суудалд урьж суулгасанд Ананд алгаа наминчлан “Би бээр ийн хэмээн сонсохуй нэгэн цагт” ca: /evam mayā śrutam ekasmin samaye/ тө: /adi skad bdag gis thos bad us gcig na/ гэж эхлээд уг номыг номлосон газар орны нэр хийгээд шавийн тоо, их шавийн нэр зэрэг тухайн үед ном сонссон цаг үеийн байдлыг дэлгэрэнгүй өгүүлсэн байдаг. Энэ тухай мөн Дигнагийн /phyog glin/ тайлбарласан /Prajñāpāramitāpīṅdartha /3-4// судраас Атиша гэгээн “Аливаа нэг номонд тодорхой тусгадаг таван зүйл байдаг” ба эдгээр нь: 1. Багш, 2. Шавь, 3. Цаг хугацаа, 4. Газар орон, 5. Учир шалтгааныг заавал тэмдэглэж иржээ¹⁰. Үүнийг эхний дурьтгалын шүтээн гэдэг¹¹ байна. Харин бурхан багшийн зарлигийг тэр ёсоор нь бичиж өгүүлбэрийн хооронд “түүнд”, “түүнээс”, “тэр цагт”, “тэгээд” зэрэг үгийг гаднаас нэмж оруулсныг “завсрын найруулга¹²” гэнэ. Ийнхүү цаг хугацаа улирах тусам нэмэлт зүйлүүд орж ирсэн байна.

“Ийн хэмээн сонссон нэгэн цагт” гэх энэ өгүүлбэрээр судар ном эхэлдгийн учир гэвэл уг судрыг зохиогчид энгийн яруу найрагчид¹³ биш гэдгийг харуулж, уг судар нь бурхан багшийн сургаал мөн болохыг харуулах зорилготой. Өөрөө хэлбэл зохиолч, яруу найрагчдын бүтээл биш бурхан багш

тодруулагч их эрдэнийн зул хэмээгч оршвой. УБ., 2004, х.179.

⁵ Мөн тэнд. х, 180.

⁶ Donald S, Lopez, Jr. The Heart Sutra Explained: Indian and Tibetan Commentaries. Delhi: Sri Satguru Publications, 1990, P.33.

⁷ I bid (мөн тэнд) P.34

⁸ P5222, Vol. 96, 297.4.8-294.5.2. For Sanskrit and Tibetan editions of the text, see Giuseppe Tucci, “Minor Sanskrit text on the Prajñāpāramitā,”pp. 56, 68. For Triratnada’s commentary, see P 5208, Vol.94, 3.1.3-3.2.2. (дам ишлэв.)

⁹ Карша дээл төвдөөр /snam sbyog/ хэмээх нь номт хувцас бөгөөд их, дунд, бага буйгаас есөн зүйл хэмжээтэй, дөрвөн салбан хагастай, гурван тохой өргөнтэй, таван тохой урттай гэжээ.

¹⁰ P5222, Vol. 96, 297.4.8-294.5.2. For Sanskrit and Tibetan editions of the text, see Giuseppe Tucci, “Minor Sanskrit text on the Prajñāpāramitā,”pp. 56, 68. For Triratnada’s commentary, see P 5208, Vol.94, 3.1.3-3.2.2. (дам ишлэв.)

¹¹ Бурхан Багшийн амьдрал тэмцлийн товч түүх.УБ., 1990.х.8.

¹² Мөн тэнд.х.8.

¹³ Ashta, xvii. 328. (Жадамба судраас дам ишлэв.)

өөрөө номлосон, чанад билгийн хязгаарт хүрсэн сургаал гэдгийг харуулах зорилгоор уламжлалт¹⁴ судруудын хэллэгт хандсан эшлэл юм¹⁵ гэсэн нь шинжлэх ухаан болон мэдлэгийн бусад төрөл салбаруудаас ялгагдах бас нэг онцлогийг нь харуулж буй хэрэг мөн болно. Тэрчлэн “...ийн хэмээн миний сонссон нэгэн цагт” хэмээн судар ном эхэлдэг нь энэтхэг орноо пали хэлээр анх эмхэтгэгдэн гарсан гэдгийг харуулж байгаа хэрэг юм. Тухайлбал энэ тухай ...

Энэтхэгийн хэлээр: *Bhāgavata prajñāpāramita hr̥daya*

Төвдийн хэлээр: *bcom ldan 'dasma zhes rab kyi pha rol tu phyin pa'i snying po.*

Монголын хэлээр: Ялж төгс нөхцсөн эх билгийн чинад хүрсний зүрхэн.

...Ийн хэмээн миний сонссон нэгэн цагт Ялж төгс нөхцсөн хааны харш, хачир шувуун цогцолсон ууланд аяга тэхимлэгийн ихэс хийгээд бодьсадва нарын их хуврага лугаа хамт нэгнээ суун бөлгөө¹⁶ гэжээ.

“Эвам” гэдэг үгийг мөн бичгийн ба дүрс хэлбэртэйгээр хэрэглэж ирсэн байна. “Эвам”-ийг монгол хэлэнд бичгийн агуулгаар нь арга билиг хэмээн орчуулдаг. Арга нь бодь сэтгэлийг, билиг нь хоосон чанарыг бэлгэддэг. Монголчууд соёмбо үсгийг “эвам” үсэг нэрлэх нь ч бий. Учир нь Эвам хэмээх үсгэнд бурхны сургаал хураагддаг хэмээн үздэг. Эвам үсгийг бурхан бүтээхэд хоёр талд нь шүтээн байдлаар тавих ба язгуурын гурван бурханы тарни, цагийн хүрдний тарниудыг бичихэд тахилын шүтээн хэлбэрээр залдаг уламжлал бас байна.

Гурван аймаг савын номын эхлэлийг авч үзвэл орчуулагчийн мөргөл нь ялгаатай бөгөөд тус орчуулгыг аль аймаг савын ном болохыг сануулах зорилготой байна. Тухайлбал: Судрын аймгийн /*sa:Sūtraṭṭaka*/ мөргөл нь Бурхан хийгээд Бодьсадва бүхэн дор мөргөмүй /*sangs rgyas dang byang chub sems dba a thams cad la phyag atshal lo*/ гэсэн нь энэ аймгийн ном бурхан багш хийгээд бодьсадва нарын асуулт хариултын хэлбэрээр бичигдсэн байдаг ба бурхан багшийн сургаал дахь философийн асуултуудыг бодьсадва нар асуух хэлбэрээр өгүүлдэг тул тийнхүү тэдгээр бодьсадва, бурхдад мөргөжээ. Бас түүнчлэн бурханы шашны аврал одуулах ёс нь бурхан багш, багш, ном гуравт итгэл одуулан залбирдаг ёстой. Жишээлэхэд:

Namo Buddha ya

Namo dharma ya

Namo sangha ya

Эл бүхий бурхан багшид мөргөм үү, ном дор мөргөм үү, хувраг дор мөргөм үү гэсэн тогтсон хэлцээр Ганжуур, Данжуур дахь зохиолууд болон бусад зохиолууд эхэлдэг.

Ихэнх зохиолын эхэнд Энэтхэгийн хэлээр: *sarva tathāgata tatva saṅgraha nāma mahāyāna sūtra.*

Төвдийн хэлээр: *De bzhin gsheg pa thams cad kyi de kho na nyid bsdu pa zhes by pa'i theg pa chen po'i mdo.*

Монголын хэлээр: Хамаг бурхан хийгээд Бодьсадва бүхэн дор мөргөмүй¹⁷. мөн бас төвд ганжуурт: Энэтхэгийн хэлээр: *pañca bida śati saha srika prajña pāramita.*

Төвдийн хэлээр: *she rab kyi pha rol tu phyin pa stong phag nyi shu lda pa.*

*/sangs rgyas dang byang chub sems dba a thams cad la phyag atshal lo*¹⁸ гэж мөргөсөн байна.

Мөн бас Энэтхэгийн хэлээр: *bhagabana ratna guṇa sañcaya gāthā nāma pañjikā.*

Төвдийн хэлээр: *Bcom ldan 'das yontan rinboche sdud pa' tshigs su bcad ba'i dka 'grel zhes bya ba.* гэж нэрээ хоёр орны хэлээр бичээд дараа нь¹⁹, */sangs rgyas dang byang chub sems dba a thams cad la phyag atshal lo* Бурхан хийгээд бодьсадва бүгд дор мөргөм үү/ гэж мөргөсөн байна.

Номхотголын аймгийн /*Vinayapitaka*/ мөргөлийн үг нь дараахь мэт байна. Үүнд: Хамгийг Айлдагч дор мөргөмүй /*thams cad mbyen bala phyag atshal lo*/ хэмээхийн утга нь Винайн цааз ёсонд мөргөсөн нь бурхан багшийн зарлигт итгэх буюу бурхан багшийн номын өглөгөөр тэтгэгдэн мэдлэг гэсэн утгатай. Буддизмийх үзлээр хамгийг мэдэгч бурхан эрдэм төгөлдөр¹⁸ бодгаль тул ийнхүү мөргөдөг, гэсэн хэдий ч зарим тохиолдолд Энэтхэгийн хэлээр: *Agata ksudraka byakhyana*, Төвдийн хэлээр: *byang chub sems dba 'jam dpal gzhon nur gyur pa la*¹⁹ гээд Бодьсадва хийгээд Манзушир бурханд аль алинд нь мөргөсөн зохиолууд олон бий юм.

¹⁴ For the sources see E. Lamotte, Histoire du Bouddhisme Indien, 1958, 180. (мөн тэндээс...)

¹⁵ Жадамба Судар (Орч. Л.Алтангэрэл) УБ., 2014, х.15.

¹⁶ Монгол Данжуур, 89-р ботиос.

¹⁷ Монгол Ганжуур, 3 дахь тал.

¹⁸ Дэргэ барын данжуур, 185 дахь тал.

¹⁹ Дэргэ барын данжуур, 189 дэхь тал.

Илт номын аймгийн /Abhidhammapitaka/ хувьд мөргөлийн үг нь: Хутагт Залуу Манзушир /Зөөлөн Цогт/ дор мөргөмүй *\phags ba `ajam dpal gzhon nu gyur bala phyag `atshal lo* хэмээдэг. Энэ аймаг нь Юм үзэгдлийн уг чанар, жам ёсыг үзүүлсэн хийгээд дүрс тэргүүтэн юмс үзэгдэл, сэрэл сэтгэхүйн бүх үйлдлийг хураасан онол тул хамаг бурханы билиг билгүүнийг өөртөө агуулсан Манзушир бурханд мөргөдөг гэж үзэж болно. Манзушир бурхан нь бурханы шашинтнууын хувьд оюун ухааны бурхан бөгөөд түүнийг дүрслэхдээ баруун гартаа мунхагийг харианхуйг тас цохиж гэрэлтүүлэгч үзүүртээ галтай илд барьсан, зүүн мутрын Тухайлбал:

Namo Buddha ya

Namo dharma ya

Namo sangha ya

Энэтхэгийн хэлээр: *Abhidharma koṣakārikā*

Төвдийн хэлээр: *Choi mngon pa'i mdzod kyi tshig le'ur byas pa*

Монголын хэлээр: *Илт номын сангийн үгсийг бүлэглэсэн нь*

Залуу Манзушир дор мөргөмүй. Алимад бүхний харанхуйг огоот дараад, орчлонгийн балчигаас амьтныг удирдан зохиогч утгачилан үзүүлэгч төгс дүр мөргөж бүрүүн²⁰ хэмээсэн байна.

Тэрчлэн Нагаржунай гэгээний зохиосон Далан шүлэгтийн мөргөлийн үг нь:

Энэтхэгийн хэлээр: *Sūnyatāsaptati kārikā nāma*

Төвдийн хэлээр: *Stong pa nyid bdun cu pa'i tshig le'ur byas pa zhes bya ba*

Монголын хэлээр: *Далант хоосон чанарыг шүлэглэсэн хэмээх.*

*Залуу Манзушир дор мөргөмүй*²¹ хэмээсэн бол

Майдарын гэгээний зохиолд:

Энэтхэгийн хэлээр: *Madhyānta vibhanga kārikā.*

Төвдийн хэлээр: *Dbus dang mtha' rnam par 'hyed pai tshig le'ur byas pa.*

Монголын хэлээр: *Төв хийгээд хязгаарыг тийн ялгагч. Залуу Манзушир дор мөргөмүй*²². гэж тус тус мөргөсөн зэргээс харж болох юм.

Бурханы шашныг уламжлан авч дэлгэрүүлэн хөгжүүлсэн улс орон бүр бурхан багшийн зарлиг сургаалыг туурвих ёсны хувьд өөр өөрсдийн хэлэнд орчуулахдаа барьж ирсэн уламжлал байдаг. Үүнийг орчуулгын мөргөл /'gyur phyag/ гэх бөгөөд Шаштирын эхэнд:

1. Багш болон ядам сахиус, гурван эрдэнэд мөргөж эхэлдэг
2. Тахилын болон мөргөл шүлэгтэй байдаг.
3. Тухайн судрынхаа нэрийг гурван орны хэлээр бичдэг зэрэг онцлогтой.

Шаштируудад түгээмэл ажиглагддаг мөргөл бол гурван эрдэнэд мөргөх²³ Энэ тухай Энэтхэгийн Бурханы шашны их хөлгөн сударт эхлээд “Намо Буддхаяа” буюу “Бурхан дор мөргөмүй” гэнэ. Дараа нь “Намо Дхармаяа” буюу “Ном дор мөргөмүй” гээд “Намо Сангхаяа” буюу “Хуврага дор мөргөмүй” гэнэ. Энэ нь номыг номлох Бурхан, бурханы айлдах ном, номчлон явах шавь гурвын дотоод номын холбоог Бурхан, ном, хувраг хэмээх “чухаг гурван эрдэнэ”-д үзэж ихэд эрхэмлэсэн хэрэг²⁴ гэжээ.

Мөн цааш нь “Чингэтэл монгол судар соёлын болон аман бичгийн уламжлалд эхлээд “Багш дор мөргөмүй” гэнэ. Дараа нь “Бурхан дор мөргөмүй”, “Хувраг дор мөргөмүй” гэдэг. Эрдэмтэн Л. Хүрэлбаатар “Яагаад монголчууд эртний их шашин ном, түүх соёлын холбоотой багш нарынхаа судар зарлигийн уламжлалаар мөргөсөнгүй вэ? гээд Энэ нь бурханы газарт хүрэхэд “Багш гэдэг номын газарчгүйгээр үл хүрмүй²⁵” гэсэн утга бөгөөд сэтгэлийг сайжруулах, оюуныг гэгээрүүлэх арга билгийн эрдмийн газар саадгүй зорчуулах багшийн ачийг дурдан залбирсан хэрэг²⁶ хэмээсэнээс үзэхэд монголчууд багшийг ёсчлон шүтэж бүхнээс дээр залж Ялгуусны орлогч²⁷ хэмээн дээдэлж ирснээс харагддаг.

Ийнхүү тус тус ялгамжаатайгаар бурхан багш хийгээд бодьсадва, бурхад, ядам сахиус, багш дээдэстээ мөргөдөг нь уг язгуур хаанаас гаралтай вэ гэдэгтэй холбоотой байдаг байна.

²⁰ Монгол Данжуур, 151-р ботиос

²¹ Буддын онолын шаштирууд, Уб., 1999.х.69.

²² Монгол Данжуур, 132-р ботиос.

²³ “Багш, Ном, Хуврага” гурвыг чухаг дээд гурав буюу гурван эрдэнэ гэж хүндэтгэн нэрлэдэг.

²⁴ Л. Хүрэлбаатар. Судар шаштирын билиг. Уб., 2002.х.155.

²⁵ Мөн тэнд. х.155.

²⁶ Мөн тэнд .х, 156

²⁷ Ялгуусны орлогч гэж Бурханы Шашныг хөгжүүлэн залгамжлагчийг хэлж буй.

Шаштирын эхлэл нь хэлбэрийн хувьд яруу зохист мөргөлийн шүлгээр эхэлдэг. Энэхүү хэсэг нь дотроо гурван зүйлээс бүрдэг.

1. Тахил дор өгүүлэхүй /*mcod brjod*/
2. Зохиогчийн тангараг /*bshad par dam bca pa*/
3. Саруул оюутныг дэмжихийг сануулах /*blo ldan nam par bskulba*/

Тахил дор өгүүлэхүй буюу **Чожод** /*mcod brjod*/ нь зохиогч өөрийн багш болон ядам²⁸ бурхад, үлэмжийн тэнгэр нарын алдар нэр, хүч чадал, тус эрдмүүдийг нь магтан өгүүлэхийн үүднээс мөргөхийг хэлдэг²⁹. Мөн энэ тухай “ Бурхан, Бодьсадва тэргүүтэнд буяныг нь дотроо бясалган сэтгэлээрээ тахил өргөхийг хэлнэ³⁰. Мөргөлийг дотор нь бие, хэл, сэтгэлийн мөргөл³¹ гэж ангилах ба мөргөлийн үг нь хэлний мөргөлд хамаарна. Ийнхүү мөргөл үйлдсэнээр: Өөрийн сэтгэлд адис жинлав орших, ном туурвихын барчид саад амирлах, хойш хойшдын шавь нар дээдийн номыг сонсож, санаж, бясалгах зэргээр номын үйлсийг залгамжлан дэлгэрүүлэх, зохиогч өөрийгөө бурханы шашинтан мөн хэмээн таниулах зэрэг ач тустай гэж үздэг байна.

Тухайлбал: Төвдийн их бандида Гончиг Жигмэдвамбуугийн “Тогтсон тааллын ялгал эрдэнийн эрхи хэмээгч оршвой” хэмээх думта зохиолын тахилын шүлгэнд

Ялгуусны ялгуусан орлогч итгэлт Майдар хийгээд
Ялгуусны айлдал нэгэн дор хурсан Манзушир
Ялгуусан бээр иш үзүүлсэн Нагаржуна, Асангаан өлмийд мөргөмүй
Ялгуусан хоёрдугаар эцэг хөвгүүн сэлтэд мөргөмүй³²

хэмээснээс харж болох юм.

Зомбордамжаава /*brgom par dam bca pa*/ гэдгийг зохиогчийн тангараг гэх ба зохиогч өөрийн туурвиж буй номоо эцэст нь хүргэх, буяны санаагаа бататгах, уг шаштирт гарах утга агуулгаа тодорхойлж өгөх ач холбогдолтой³³ гэсэн бол энэ тухай:

Алин нэгэн оноход гадаад ба дотоод шашны ялгамжаа бүхнийг мэдэх хийгээд

Асар хэтэрхий мэргэдийн өмнөх газарт дээд өгүүлэгчийн жам ёсыг баригч

Аяа, гайхамшигт алдрын цагаан дуазыг шудрага оршигч төрөлхтөн бээр байгуулсан

Аль өвөр, бусдын тогтсон тааллын чанарыг нээхүйд мэргэн хэн нэгэн хичээлийг орхих буй³⁴... хэмээсэн нь өөрийн бүтээлийн ач холбогдлыг илэрхийлэн гаргажээ.

Лодон нялбар гүлва /*blo ldan nam par bskulba*/ гэдэг нь Саруул оюутныг дэмжихийг сануулах гэсэн утгатай бөгөөд туурвигч зохиол бүтээл нь хойш хойшдын шавь нараа номонд илүү шамдуулж, буян хураахын сэтгэл төрүүлэхийн тухайтад сүүлийн нэг шадар төгсгөдөг байна.

Сайхь үүний учир сайн номлол бүхнийг хураагаад

Сац бас өөр лугаа хувь тэгш нугуудыг даган барихын тухайд

Сайтар тогтсон тааллын агуулгыг товчлон өгүүлж үйлдье

Саруул оюунт шамдал төгөлдөр нугууд бишрэнгүйгээр сонс³⁵ гэжээ.

Монголчууд санскрит хэлнээс шууд орчуулсан номоо энэтхэгийн хэлээр гэж бичдэг байсан бөгөөд төвдийн мэргэдүүд бас өөрсдөө энэтхэг нэр өгдөг байсан нь: шаштир зохиолууд Энэтхэгийн хэлээр буюу Жагар гаддү³⁶ (*rgya gar skad du*)

Төвдийн хэлээр буюу Вод гаддү (*bod skad du*)

Монголын хэлээр буюу Хор гаддү (*hor skad du*) гээд ард нь тухайн зохиол нь ямар зохиол байна тэр зохиолынхоо нэрийг энэ гурван хэлээр бичиж эхэлдэг бас нэгэн уламжлалыг бий болгожээ.

Тухайлбал: Монгол оронд хамгийн анх дэлгэрч байсан гэх Алтангэрэл судар эхлэхдээ Энэтхэгийн хэлээр: *Suvarṇa prabhāsottama sūtrendra rāja*.

²⁸ Ядам (*yi dam lha*) гэдэг нь шүтээн гэсэн утгатай бөгөөд сүсэгтэн бүр өөрийн сонгож авсан ядам сахиустай байж амь нас, хамаг бүхнээ даатган бясалгал хийх буюу тахин шүтэж байдаг ёстой гэж үздэг.

²⁹ Ц.Мөнхэрдэнэ. Төвд хэлний зүй егэй товтан. II дэвтэр. Уб.2010.х. 11.

³⁰ Ш. Бира. Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. Уб.2001.

³¹ Зонхова Лувсандагва. Их Бодь Мөрийн Зэрэг. Орч. Т.Булган.Уб., 2004. х.57.

³² Rje dkon mchog 'jigs med dbang bos brtsams. Grub pa'i mtha'i nam par bzhag pa rin po che'i 'phren ba zhes byaba bzhugs so. Kan su'u., 1994. х.1.

³³ Ц.Мөнхэрдэнэ. Төвд хэлний зүй егэй товтан. II дэвтэр. Уб.,2010. х.12.

³⁴ Rje dkon mchog 'jigs med dbang bos brtsams. Grub pa'i mtha'i nam par bzhag pa rin po che'i 'phren ba zhes byaba bzhugs so. Kan su'u., 1994. х.1.

³⁵ мөн тэндээс ишлэв.

³⁶ Дэргэ барын данжуур, 185 дахь тал.

Төвдийн хэлээр: “Пагва сэр од дмба до дэй ван бой жалбу шэйжава тэгва чэнбой до” /’phags pa gser ’od dampa mdo sde’i dban po’i rgyal bo zhes byaba theg pa chen po’i mdo/

Монголын хэлээр: “Хутагт Алтангэрэлт буюу судрын аймгийн дээд эрхэт хаан хэмээх Их хөлгөн судар оршвой” мөргөлийн үг нь:

Namo Buddha ya

Namo dharma ya

Namo sangha ya

Өнгөрсөн, ирээдүй, эдүгээ цагт заларсан хамаг бурхад, бодисадва хийгээд хутагт барадигабуд, ширвага нарт мөргөмүй³⁷ хэмээсэн байна.

Мөн зарим шаштир тухайлбал: Сажа Бандид Гунгаажалцаны “Эрдэнийн сан Субашид” ийн эхэлжээ...” Намо Буддаяа, Намо Дхармаяа, Намо Сангаяа. Энэтхэгийн хэлээр: Субашида радна ниди нама шастир. Төвдийн хэлээр: Лэгбар шадба ринбо чэн дэр жайва данжой. Монголын хэлээр: Сайтар номлосон Эрдэнийн сан Субашид гэдэг шаштир. Хутагт Залуу Манзуширд бишрэн мөргөнө. Арвисыг баригч шидтэний эрхэм ба тэнгэр лусын хаад хийгээд арш дэлгэрэнгүй ба шоргоолжны үлийт хийгээд хөлдөө нүдэт тэргүүтний асар бишрэхийн оройн чимэг чандманаар өлмийгөө тахиулсан, амьтны эрхэм Хамгийг Айлдагчид мөргөнө би³⁸” гэсэн нь дан ганц нэгэн зүйлд мөргөх биш эхлээд гурван эрдэнэд мөргөөд дараа нь гурван орны хэлээр нэрээ бичээд Манзушир хийгээд Бурхан Багшид мөргөсөн зэрэг дээр гарч буй бүх уламжлалыг багтаасан байгаа нь тухайн зохиогчоос шалтгаалж мөргөл нь ямарч хэлбэртэй байж болохоос гадна дээрх хэлбэрүүд хосолсон байж болохоор байна.

Монголчууд санскрит хэлнээс шууд орчуулсан номоо энэтхэгийн хэлээр гэж нэрийг нь бичдэг байсан бөгөөд төвдийн мэргэдүүд бас өөрсдөө энэтхэг нэр өгдөг байсан нь: шаштир зохиолуудыг гурван хэлээр бичих ёсыг бий болгожээ.

Дүгнэн хэлэхэд, буддын судар, шаштирын эхлэл буюу өмнөтгөл хэсгээс хоорондынх нь ялгааг олж харж болох бөгөөд шаштирын хувьд тухайн зохиолын агуулгыг мэдэх боломжтой. Ер нь тахил өргөнө гэдэг нь тухайн номыг бичиж, уншиж, судлаж буй хүний сэтгэлд бишрэх, хүндэтгэх, итгэх сэтгэлийг төрүүлсээр ирсэн байна. Энэхүү мөргөлийн хэсэг нь дэмбэрэл, өчил гуйлт, амлалт тангараг, дурьдатгал санамжийн үгийг яруу илэрхийлэлээр бичихээс гадна цаг хугацаа, зохиол бичигдсэн эсвэл зохиогдсон орон газар, үндэслэл, учир шалтгаан, зохиогч, бичээч зэргийг түүхэн баримтанд тулгуурлан гаргадгаараа чухал ач холбогдолтой байдаг.

НОМ ЗҮЙ

1. Гүнчэн Жамъян Шадвийдорж. “Илт онохуйн чимэг” судрын эцэслэн шинжлэл билгүүний чанадад хүрэхүйн утга бүхнийг тодруулагч их эрдэнийн зул хэмээгч оршвой. УБ.: Гандантэгчлин хийдийн Дашчойнпэл дацан, 2004.
2. Donald S, Lopez, Jr. The Heart Sutra Explained: Indian and Tibetan Commentaries. Delhi.: Sri Satguru Publications, 1990.
3. Зонхова Лувсандагва. Их Бодь Мөрийн Зэрэг. Орч. Т.Булган.УБ.: Нью Майнд, 2004.
4. Ц.Мөнхэрдэнэ. Төвд хэлний зүй егэй товтан. II дэвтэр, УБ.2010.
5. Ш. Бира. Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. УБ.2001.
6. Л. Хүрэлбаатар. Судар шаштирын билиг.УБ.2002.
7. Жадамба Судар. Орч. Л.Алтангэрэл . УБ., 2014
8. Бурхан Багшийн амьдрал тэмцлийн товч түүх.Орч. С. Баянцагаан. УБ., 1990.
9. Хутагт Алтангэрэлт буюу Судрын аймгийн дээд эрхэт хаан хэмээх их хөлгөн судар оршвой /29 бүлэгт/.УБ.,2012.
10. Данжуур /дэргэ бар/. 93-189 дэхь тал. Цогт номын хүрдэн соёлын төв.
11. Д.Цэрэнсодном.Бурханы шашны уран зохиол.1997.
12. Монголын Уран Зохиолын Дээжис.Монголын Зохиолчдын Эвлэл.УБ.,1995.
13. У.Пүрэвсүх. Хутагт Сайн Ерөөлийн Хаан /судрын тайлбар/ УБ.,2007.
14. Монгол Ганжуур.3 дахь тал.
15. Буддын онолын шаштирууд, УБ.,1999.
16. Rje dkon mchog ’jigs med dbang bos brtsams. Grub pa’i mtha’i rnam par bzhag pa rin po che’i ’phren ba zhes byaba bzhugs so. Kan su’u., 1994.

³⁷ Хутагт Алтангэрэлт буюу Судрын аймгийн дээд эрхэт хаан хэмээх их хөлгөн судар оршвой /29 бүлэгт/.УБ.,2012.х.11.

³⁸ Сажа Бандид Гунгаажалцан. Эрдэнийн сан Субашид. УБ.,1990.х.23.

17. Богд Зонхова .Бодь мөрийн зэрэг.2003.

18. Сажа Бандид Гунгаажалцан. Эрдэнийн сан Субашид. Уб.,1990

ABSTRACT

Many commentaries of Buddhas teaching were composed and come down to the generation during to generation the period of the spreading and the developing of Buddhism. Therefore those commentaries provide the different characteristics of historical time period which belongs. Specially the prologues of those commentaries were written in a different characters of contents and different views. These articles are trying to explain the structure of prologues of Sutra and Shashtra and it is divided into three parts. In the first part: A small introduction about the difference characteristics of Sutra and Shashtra. In the second part: The tradition of prologue of Sutra. In the third: A explanation of prologue Shasgtra.